

Yayın Geliş Tarihi: 25.08.2020

Yayın Onay Tarihi: 25.12.2020

DOI No: 10.35343/kosbed.785551

Abdulahap AKINCI •

Oğuzcan ACAR **

Modern Türkiye’de İslami Cemaatlerin Kimlik Bunalımı

*Identity Crisis of Islamic Communities in Modern
Turkey*

Özet

Toplumlar incelenirken, üzerinde durulması gereken konulardan birisi ve belki de en önemlisi, din ve dinin toplumsal hayattaki yansımalarıdır. Gerek Batı dünyasında gerekse İslam dünyasında geleneksel yapı ile modern dönemde ortaya çıkan durum, ciddi bir kopuş ve değişimi barındırmaktadır. Söz konusu durum, din açısından da geçerlidir. Geleneksel olarak kendini dini kimliği ile tanımlayan bireyler, modern dönemle birlikte farklı kimliklerle ve aidiyet duygusuyla ortaya çıkmaktadır. Modernleşmenin söz konusu etkisi, dinin görünürlüğünü ve yansımalarını da ciddi ölçüde etkilemiştir. Türklerin gerek Müslüman oluşlarında gerekse sonraki dönemlerde çok büyük bir yere sahip olan tarikat ve cemaatler, Osmanlı Devleti’nin sonlarından başlayarak ciddi bir krizin içerisine girdi. Cumhuriyet Türkiye’si, tarikat ve cemaatleri yasaklayarak, laik bir toplumsal yapı inşa etmeye çalıştı. Bu süreçte gizli olarak faaliyetini sürdürmek zorunda kalan tarikatlar, kontrolsüz bir şekilde toplumsal hayatta etkilerini sürdürmeye devam ettiler. Özellikle 28 Şubat süreci ve 15 Temmuz darbe kalkışması sonrasında, tarikat ve cemaatler ciddi bir şekilde eleştirilerin ve sorgulamanın odağında yer aldılar. Uzun yıllar boyu hem toplumsal hem siyasi olarak etkinliği değişmekte olan dini gruplar, modern Türkiye’de nihai hali neredeyse eskisine zıt olan bir kimlik değişimi yaşamıştır. Eskinin içe dönük ve mistik yapıları, yeni dönemde dışa açık ve aleni bir yapı halini almıştır.

Anahtar Kelimeler: Cemaat, Cemiyet, Kimlik, Modern Türkiye, Tarikat

Jel Kodları: L82, D72

Abstract

While examining societies, one of the issues that should be emphasized, and perhaps the most important, is religion and the reflections of religion in social life. The situation that emerged in the modern period with the traditional structure both in the Western world and in the Islamic world contains a serious break and change. This situation is also valid in terms of religion. Individuals who traditionally define themselves with their religious identity, emerge with different identities and a sense of belonging with the modern era. This effect of modernization has also seriously affected the visibility and reflections of religion. The sects and religious communities, which had a great place both in the Turks' being Muslims and in the following periods, entered into a serious crisis starting from the end of the Ottoman State. Republic of Turkey, by forbidding sects and

• Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, ORCID: 0000-0001-9973-1118, mail: abdulvahap.akinci@kocaeli.edu.tr

** Kocaeli Üniversitesi İİBF, Siyaset ve Sosyal Bilimler yüksek Lisans Programı

religious communities, tried to build a secular social structure. The sects, who had to continue their activities secretly in this process, continued their influence in social life uncontrollably. Especially after the February 28 process and the July 15 coup attempt, sects and religious communities were seriously at the center of criticism and questioning. For many years, both as a social and political activities of religious groups that are changing, modern Turkey has almost finalized experienced a change of identity which is opposite to the former. The introverted and mystical structures of the old became an open and open structure in the new period.

Keywords: Community, identity, modern Turkey, sect, society

Jel Kodları: L82, D72

Giriş

Cemaat nedir? Kavramsal olarak cemaat ve cemiyet arasında ne gibi benzerlikler veya farklılıklar bulunmaktadır? Bu olgular zaman içerisinde ne gibi değişiklikler göstermiştir? Yaşanan değişimlerde etkili olan faktörler nelerdir? Cemaatler toplumsal hayatta hangi işlevleri görmektedirler? Bu sorular daha da arttırılabilir. Bu gibi sorulara verilecek cevaplar, sosyal bilimlere temelden ilgilendiren, içinde bulunulan durumların daha iyi analiz edilmesine yardımcı olacaktır.

Cemaat olgusu irdelenirken, tarihsel arka planını iyi bilmek gerekir. Sadece günümüzdeki bazı yansımaları ve görünürlüğü üzerinden anlaşmaya ve analiz edilmeye çalışılırsa, doğru sonuçlara ulaşılması mümkün olmayacaktır. Cemaat ne demektir? Cemiyet ve cemaat kavramları aynı mıdır? Cemaatleşmeye sebebiyet veren bireysel yahut toplumsal sebepler nelerdir? Bu sebepler geçmişte ve günümüzde aynı temellere mi dayanır? Tarikat - cemaat ilişkisi nasıldır? gibi sorulara cevap aranması ve bu bağlamda cemaat olgusunun gerek kavramsal gerekse kuramsal kökenlerine inilmesi gerekir.

Cemaat kavramı özellikle Alman sosyolog Tönnies'in cemaat ve cemiyet kavramları üzerine yaptığı çalışmalarla şekillenmiştir. Tönnies'in kaleme aldığı (1920) "Gemeinschaft und Gesellschaft : Grundbegriffe der reinen Soziologie" isimli kitapta Modern dönemde cemaat kavramı daha ziyade sosyoloji bilimi bağlamında irdelenmiştir. Tönnies'in 1887'de Leipzig'de kaleme aldığı "Gemeinschaft und Gesellschaft: Abhandlung des Communismus und des Socialismus als Empirischer Culturformen" isimli çalışmasında da aynı şekilde toplumsal hayattaki hızlı dönüşüm, cemaatten cemiyete dönüşüm süreci irdelenmiştir.

Cemaat ve tarikat olgusunun ortaya çıkışı ve İslam dinindeki konumları ile ilgili çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu çalışmada tarikat ve cemaatler teolojik boyutlarıyla irdelenmeyecektir. Böyle bir yaklaşım, çalışmayı çok farklı bir noktaya götürmenin ötesinde, ilahiyatçılar tarafından irdelenmeye daha müsaittir. Bu çalışmada cemaat, cemiyet ve tarikat kavramları ve bu kavramların yansımaları siyaset biliminin ilgi alanına giren yönleri ile ele alınmaktadır.

Cemaat, cemiyet ve tarikat gibi kavramların tanımları üzerinde durulduktan sonra dini gruplar olarak cemaatlerin kısaca tarihçesi incelenecektir.

Cemaatlerin çokluğu ve yaygınlığı dolayısıyla İslam dünyasındaki cemaat olgusunu tek bir makalede ele almak hem çok zor hem de yüzeysel olacaktır. Bundan dolayı bu çalışmada sadece Türkiye’deki cemaatler dikkate alınarak analizler yapılacaktır.

Türkiye’de ki cemaatler uzun bir geçmişe sahiptir. Türklerin, Müslümanlaşmasında tarikat ve cemaatlerin çok ciddi etkileri olmuştur. Tarikatlar, Türklerin göçmen kültürlerine İslam’ı benimsetmek için çabalamışlardır. Anadolu’nun ve Balkanların İslamlaşmasında da gezgin dervişlerin büyük rol oynadıkları söylenebilir. Tarikatlar, bir taraftan fetih hareketlerinde en ön safta yer almış, diğer taraftan da fethedilen bölgelerin İslamlaşması için mücadele etmişlerdir. İslam diyarlarına dönük yapılan saldırılara karşı her daim mücadele etmişlerdir (Tatlıoğlu, 2008: 98). Bu rolleri zamanla artan bir şekilde ilerlemiştir.

Cemaatleri, artan toplumsal etkileri dolayısıyla sınırlamaya ve düzenlemeye dönük bazı adımlar farklı dönemlerde atılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra dini cemaatlere yaklaşımlarda kökten bir değişim yaşanmıştır. Laik bir politika belirleyen rejimin cemaatlerin alanını daraltması olağan bir durumdur. Bu bağlamda tekke ve zaviyelerin kapatılması ise ciddi bir dönüm noktası olmuştur. Bunun yanı sıra sosyal hayatın düzenlenmesi açısından da önemli reformlar yapılmıştır. Yapılan reformlara zaman zaman toplumsal tepki ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyet Türkiye’si, modern Türkiye’nin şeyhler, dervişler memleketi olmadığını ilan etmiş ve buna yönelik politikalar izlemiştir. Laiklik temel alınarak yapılan bu reformlar ve dini cemaatlerin ortadan kaldırılması girişimi her ne kadar cemaat ve tarikatların kamusal alanda görünürlüğünü ortadan kaldırmış olsa da, bunların ortadan kaldırılmasını sağlayamamıştır. Tarikat ve cemaatler gizli bir şekilde varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir.

Çok partili hayata geçilmesi ve özellikle de 1950’li yıllarda Demokrat Parti (DP) iktidarı döneminde, demokrasinin ve insan haklarının alanının genişletilmiş olması ve dini özgürlüklere daha liberal bir bakış açısıyla yaklaşılması dolayısıyla cemaat ve tarikatlar daha görünür olmaya başlamışlardır. Çok partili hayata geçilmesi ile birlikte Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) de dine karşı daha olumlu tutum sergilemiş ve daha özgürlükçü söylem ve eylemler ortaya koymaya başlamıştır. Fakat tek parti dönemi din politikasına karşı olan tepki dolayısıyla, atılan bu adımlar samimi bulunmamış ve karşılık alamamıştır. Buna karşı DP’ye karşı oldukça olumlu bir yaklaşım gösterilmiş ve hatta DP dinin kurtarıcısı olarak görülmüştür. Siyaset üzerinden dini cemaat ve tarikatlar kendi alanlarını genişletmek istemişlerdir.

1980 sonrası dönemin liberal politikaları ve siyasilerin dine bakışındaki değişim, tarikat ve cemaatlere daha fazla alan açılmasına ve kamusal alanda daha görünür olmalarına neden olmuştur. Toplumsal hayatın hemen her alanında görünürlükleri artmıştır, ekonomik olarak da holdingleşme sürecine girilmiştir.

Modern dünyanın gereklerine, geleneksel yapılarını dönüştürerek uyum sağlayan cemaatler, her dönemde farklı kimliklerle var olmuşlardır. Sürekli bir arayış içerisinde

kimlik bunalımı yaşamışlardır. Din-devlet ilişkileri bağlamında dini gruplar üzerinden yürütülen tartışmalar, 28 Şubat sürecinde en üst noktaya çıkmıştır. Bu dönemde halk iki kutba ayrılmış, laik ve anti-laik gruplar arasında gerginliğin hat safhada olduğu bir süreç yaşanmıştır. 28 Şubat döneminde yaşanan olaylar farklı kesimler tarafından farklı biçimlerde yorumlanmış, bu çatışmacı siyasal ortam içinde, taraflardan ziyade mağduriyet yaşayan halk olmuştur. Sonuç olarak dini gruplar bir kez daha büyük bir değişim yaşamış ve Türkiye'deki konumları çok başka boyutlara ulaşmıştır.

Farklı gerekçelerle her geçen gün etkinliği artan bazı cemaatlerin devlet kurumlarında yapılanması ve bir süre sonra devleti ele geçirmek için darbe girişiminde bulunması (15 Temmuz), devlet-cemaat/tarikat ilişkisinin çerçevesinin bir daha gözden geçirilmesinin zorunluluğunu ortaya koymuştur.

Bazı cemaatlerin devleti kontrol etmek istedikleri yönündeki iddialar, bir taraftan bireylerin cemaatlere yaklaşımında etkili olurken, diğer taraftan da, cemaatlerin faaliyet alanları üzerinde tartışmalar artmıştır. Bütün bu gelişmeler tarikat ve cemaatlerde kimlik krizinin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bu çalışmada cemaat ve tarikatların ortaya çıkışı ve gelişim süreci irdelenerek, Cumhuriyet dönemindeki gelişim süreçleri ele alınmıştır. Din-devlet ilişkisi ile ilintili olarak demokrasilerde dini yapıların kamusal alandaki yeri de ele alınmıştır. Dini yapıların meşruiyet kaynağı ile bu varlığın sınırları üzerinde durularak, sağlıklı bir toplumsal yapıya hizmet sunulması amaçlanmıştır.

1. Kavramsal Çerçeve: Cemaat-Cemiyet-Tarikat

Etimolojik olarak incelendiğinde, cemaat, Arapça kökenli bir kavramdır. Toplanmak, bir araya gelmek anlamına gelen cem kökünden gelmektedir. TDK sözlüğü tanımlamaları, cemaat sözcüğü için, "Bir imama uyup namaz kılan kişiler", "İnsan kalabalığı, topluluk" ve "Bir dinden veya bir soydan olanların topluluğu" şeklinde yapıyor. Cemiyet sözcüğü içinse, "Dernek", "Düğün", "Bir olayı veya kişiyi kutlamak amacıyla bir araya gelen topluluk", "Yüksek sosyete", "Birbirine uygun veya zıt anlamlı kelimeleri tenasüp, tezat sanatları yoluyla bir araya getirme" ve "Toplum" karşılıkları verilmiştir (sozluk.gov.tr, erişim tarihi: 06.12.2019). Dilde sadeleştirme çalışmalarının yapıldığı dönemlerde cemaat sözcüğünün karşılığı, topluluk; cemiyet sözcüğünün karşılığı ise, toplum olarak türetilmiştir. Halk tarafından; toplum sözcüğünün kabulü daha kolay olurken, topluluk sözcüğü ise dayanışma ve aitlik duygusunu tam veremediği gerekçesi ile kabulünde zorluk yaşamıştır (Bozkurt, 2018: 438).

Modern döneme gelindiğinde, kavramlar üzerinde en büyük etkiyi Alman sosyolog Tönnies, Gemeinschaft ve Gesellschaft çalışmasıyla yapmış ve yeni bir bakış açısı getirmiştir. Ona göre, modern toplumların ortaya çıkıp gelişmesine paralel bir şekilde mevcut topluluk (Gemeinschaft) ilişkilerinin yerini aşamalı olarak toplum (Gesellschaft) alacaktır (Akıncı, 2012: 62; Bozkurt, 2009: 159). Kavramların İngilizce karşılıklarında alternatif olarak, Gemeinschaft için "community" ve Gesellschaft için "society" kelimelerinin kullanımı (dictionary.cambridge.org, erişim tarihi: 06.12.2019), aynı zamanda alternatif olarak Gesellschaft için "market society" kullanımı (Waters, 2014: 1) daha anlaşılır birer ifade yaratırken, Türkçe de kelimeler arasındaki yazımda ve

söylemde olan benzerlikten dolayı bir anlam karmaşası yaşanmaktadır. Orijinalleri Almanca olan kavramların hem İngilizceye hem de Türkçeye çevirileri problemlili olmuş, ilgili yazarlar ve çevirmenler tarafından farklı öneriler öne sürülmüştür. (Günerigök, 2019: 290)

Gemeinschaft kavramına karşılık cemaat gelirken, Gesellschaft kavramı cemiyettir. Cemaatlerde insanların güçlü bağları vardır. Bu bağlar aile, akrabalık, komşuluk gibi içten ve sürekli duygularla ilişkili doğal irade ile ilgilidir. Geleneksel bir yapı hâkimdir. Fakat endüstri toplumlarında bu değişmeye başlar. Zamanla cemaat yerini cemiyete bırakır. İnsanlar arasında daha sıcak ve samimi bir ilişki olarak görülen yapı, yerini daha suni ve geçici ilişkilere bırakır (Kaya, 2012: 126). Cemaat yapısı insanın doğasında bulunan birlik duygusuna hitap eder; çünkü yalnızlık, istisnalar haricinde tercih edilmeyen bir olgudur. Topluluk halinde olmak insanda bir güven duygusu yaratır; fakat bunun bedeli olarak da birey olmanın haklarından vazgeçip topluluğun genel iradesinin altına girmek gerekir.

Tönnies’e benzer şekilde Durkheim, toplumsal ilişkiyi mekanik ve organik dayanışma olarak sınıflandırır. Toplumsal işbölümünün nasıl oluştuğunu bu kavramlar üzerinden açıklar (Ergun, 1984: 56-57). Mekanik dayanışma aynı değerleri taşıma ve aynı duyguları hissetme temeliyle cemaat kavramıyla ilişkilendirilebilecekken, organik dayanışma kavramı ise bireysel ve toplumsal farklılaşma ekseninde cemiyet kavramı ile ilişkilendirilebilir. Aralarındaki farklılık ise Durheim’ın, Tönnies’in aksine dayanışma kavramının endüstri toplumlarında da olabileceği savunmasından kaynaklanır (Bozkurt, 2018: 439).

Dini grupları ifade edecek anlamda kullanılan cemaat kavramı aynı zamanda Weber’ın karizmatik otorite tanımı ile de yakından ilgilidir. Tarikatlar genellikle karizmatik kişilerce kurulur (Efe, 2017: 292). Cemaat önderleri her zaman karizmatik otorite sahibi kişiler olmuştur. Bu grupların önderleri; takipçileri, topluluk üyeleri tarafından her zaman olağanüstü kişiler olarak görülmüştür (Bozkurt, 2018: 442).

Cemaat ve tarikat kavramlarının ilişkisine değinilecek olursa Adem Efe’nin aktarımına göre (2017: 292), “Wach, tarikati, daha kapalı bir cemaat içerisinde ortak bir takva hayatı yaşamaya karar vermiş bulunanlar tarafından kurulmuş ve teşkilatlanmış bir cemaat olarak tanımlamaktadır.” Bu tanımlamadan yola çıkarak cemaatin bireysel üyelik ve sadakat gibi kavramlarla ilgili olduğu; tarikatların ise daha çok kolektif hareket etme, belirli bir kişiye tabi olma, belirli mekânlarda belirli usullerle toplanma ve belirli ibadetleri gerçekleştirme anlamlarını taşıdığı söylenilebilir.

2. Cemaat ve Tarikatların Kısa Tarihçesi

Cemaatlerin kökenine derin bir bakış çok uzun süreceğinden ve çalışmanın odağından uzaklaşmasını sağlayacağından, kısa bir değinme yeterli olacaktır. Arap coğrafyasında çöl iklimi, zorlu coğrafi koşullar ve kıtlık, kuraklık gibi etmenlerin olması ve sürekli olarak savaşların, yağmaların yaşanması buradaki insanların kabile yaşantısına yol açmıştır. İslamiyet kabilecilik olgusunu her ne kadar bastırmışsa da İslam Peygamberinin ölümünden sonra tekrar eskiye dönüş yaşanmıştır (Güler, 2016: erişim tarihi: 06.12.2019). Öyle ki bu süreç Hz. Ali ile Muaviye arasında yaşanan halifelik iç

savaşına kadar uzanmıştır. İslam'ın durgun ve içe kapanık bir yapıya bürünmesine yol açan savaşlar ve kargaşa dönemi başlamıştır. İslam'ın erken dönemlerinde din ve devlet ayrımı yoktur. İslam'ın devlet için şart koştuğu ahlaki değerler üzerinden hareket edilmiştir. Bu durum sonraları -Emevi ve Abbasi döneminde- değişmiştir. İslam toplumlarında mezheplerin kurumsallaşmasıyla din ve devlet ilişkisi belli mezheplerin üzerinden hareket etmiş ve kurumsallaşmıştır (Ayık, 2016: 65).

İslam dünyasında tarikatların ortaya çıkışı ile ilgili farklı yaklaşımlar mevcuttur. Bu yaklaşımlardan yaygın olan, bu süreci kısaca Hz. Peygamber sonrasında ortaya çıkan hızlı toplumsal, ekonomik ve siyasi dönüşüme bağlamaktadır. Bu süreçte İslam'ın asli yapısının bozulduğunu düşünen bazı isimler, kendilerini uzlete çekerler ve böylece zühd hareketi olarak adlandırılan dönem başlamış olur. Bu süreçte Müslümanların yaşamlarında ortaya çıkan bazı bozulmaların yanında, İslam toplumunun yöneticilerinin zulme varan uygulamaları, bu kişilerde, kıyametin yaklaştığı düşüncesinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sonraki dönemlerde, zahitler olarak isimlendirilmiş olan bu kişiler, ilerleyen süreçlerde kurumsallaşmasını tamamlayan tarikatların öncüleri olarak görülmüşlerdir. İlk başlarda kişisel tutum şeklinde ortaya çıkan durum, zamanla harici faktörlerin de etkisi ile hızla gelişmiş ve birçok kişi için güvenli sığınaklar olarak görülmelerine neden olmuştur. Haçlı Seferleri ve Moğol İstilasası dönemlerinde yaşanan yoğun travmalar, tarikatların yaygınlaşmasında etkili olmuştur (Sancar, 2016: 1918).

Işık'a göre (2015: 5), tasavvuf, gerek Sünni gerekse Şii çevreler tarafından olumlu karşılanmamıştır. Fakat Abbasiler döneminde (656-1258) gelişim göstermiştir. Tasavvufi düşüncenin kurumsallaşması olan tarikatlar hicri VI. miladi XIII. yüzyıldan itibaren gerçekleşmiştir. Bu dönemden sonra tarikatlar hızla etki alanlarını arttırmışlardır. Abbasilerin son döneminde ve daha sonrasında Selçuklu ve Osmanlı Devleti dönemlerinde tarikatlar İslam âleminde yaygınlaşmışlardır. Türkler arasında yaygınlık gösteren tarikatlar özellikle peygamber ve Ehl-i Beyt sevgisini coşkun bir şekilde telkin etmektedir (Çankal, 2016: 48).

Anadolu'da cemaat yapısı eskilere dayanmaktadır. Özellikle Yunus Emre, Sarı Saltuk, Hacı Bektaş-ı Veli gibi isimler, Anadolu'nun İslamlaşmasında ve insanların cemaat halinde toplanmasına öncülük etmişlerdir. Aynı zamanda Türklerin Müslümanlaşmasında en büyük katkının Hoca Ahmet Yesevi tarafından yapıldığını söylemek yanlış olmaz. Öyle ki Yesevilik en köklü oluşum olma özelliğini taşıırken Alevilik, Bektaşilik, Nakşibendilik gibi çeşitli grupları da etkilemiştir (Kılıç, 2018: erişim tarihi: 06.12.2019). Yesevilik, Türkler arasında ahlak merkezli bir dindarlık gelişimini ve Türklerin İslam'a samimi ve kuvvetli bir şekilde bağlanmasını sağlamıştır (Kutlu, 2017: 20)

Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması üzerinde tarikat, tekke ve zaviyeler önemli ölçülerde etkili olmuştur. Selçuklu dönemlerinden başlayan bu süreç epeyce yaygınlaşmış, Anadolu coğrafyasında adeta dini gruplaşma yarışı başlamıştır. Osmanlı Devleti bu yapılardan eğitim, dini, hukuki, idari, askeri, mali, sosyal alanlarda oldukça yararlanmış (Özdemir, 1994: 305). İmparatorluk yönetim biçimini taşıyan Osmanlı zamanında, başkent ve önemli şehirleri dışında devlet otoritesinin ulaşmadığı üçra bölgelerde cemaatlerin güçlenmesine doğru yol almıştır. Bunun sebebi ise devlet

kanalıyla alamadıkları hizmetleri ve ihtiyaçlarını gidermek için imece usulü ile çalışmaya başlamalarıdır. Zamanla bunların içine eğitim sağlama gibi faktörler dâhil olduğunda, insanlar arasında gruplaşma ve topluluk halinde hareket etme eğilimi artınca, tarikatvari örgütlenmeler yaygınlaşmıştır. Devletin nüfuz edemediği bölgelerde iyice yoğunlaşmış, ardından siyasete tesir etmişlerdir. Siyasi egemenle ilişkili olma durumu sadece Sünni gruplarda değil, Alevi-Bektaşî gruplarda da görülür (Onat, 2015: erişim tarihi: 06.12.2019). Bu Alevi-Bektaşî dini gruplarının siyasi örgütlenmesi geleneği günümüze kadar süregelmiştir, özellikle Türk siyasal hayatında sol eğilimli parti ve gruplarla yakın ilişki içerisindedirler.

I. Selim döneminde siyasi iradeye etki oranları yükselen dini gruplar, Osmanlı ve Safevi Devletlerinin temelinde mezhep çekişmelerini kullanarak yerlerini sağlamlaştırmıştır. Şah İsmail’in Şii politikalarına karşı, Ehl-i Sünnet’i anlatacak kişiler ihtiyacından devlet otoritesi dini cemaatlere yakınlaşmıştır. Sonraları ise cemaatlerin siyasi irade ile olan yakın ilişkilerinden rahatsız olan kesimler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunlar iki grup altında toplanabilir. İlk grup siyasi iradenin herhangi bir dini grubun tesiri altında kalmasından rahatsız olanlar, ikinci grup ise siyasi irade ile olan ilişkinin kendi dini cemaatleri olmamasından rahatsız olanlar. Padişah III. Selim bu gibi durumların önüne geçmek için çalışmalar yapmıştır. 1812’de yayımladığı fermanla tekkeleri Evkaf-ı Hümayun Nezaretî’ne bağlamıştır. Bununla beraber eğer bir tekke için yeni bir şeyh tercihi yapılacaksa, bu Şeyhülislamlığa bildirilecekti. Ayrıca bu fermanla tekke ve zaviyeler idari yönden Şeyhülislamlığa, mali yönden Evkaf-Hümayun Nezaretî’ne bağlanmış oldu. Böylece tekke ve zaviyelerin özerk yapısı eskiye nazaran kaybolmuştu. Ayrıca 1826 yılında II. Mahmut, din görevlilerinin bağlı olacağı Meşihat ismi verilen bürokratik bir daire kurmuştur. Bu durum II. Mahmut’un tarikat ve cemaatlere güvenmediğini, onları denetim altında tutmak istediğini gösterir. Bu yenileşme hareketlerine dini gruplar karşı çıkmış, hatta padişahı gâvurlukla suçlamışlardır (Kirman, 2004: 63-64). Osmanlı Devleti tarikatları kontrol altında tutmak için ciddi çaba sarf etmiş olmakla beraber, tarikatları hukuki yapı içerisinde kabul etmişti (Aybudak, 2017: 215).

Tarihin farklı dönemlerinde siyasete müdahil olmaları, ülkede toplumsal olay ve kargaşalarda etki etmeleri, resmi ideoloji ile çatışmaya girmeleri gibi durumlarda şeyh ve dervişlerin sürgün edildikleri görülmektedir (Işık, 2015: 46).

Osmanlının son dönemlerine gelindiğinde, tarikat ve cemaatler çok fazla deformasyona uğramıştır. Faydalı olmak gayesiyle kurulmuş olmalarının rağmen, ciddi bir bölümü zarar veren bir hale bürünmüşlerdir. Buna karşın Kurtuluş Savaşı’na yardımcı olan dini gruplar da yok değildi. Erzurum ve Sivas kongrelerinde bu grupların önderleriyle görüşülmüştür. Senüsiyye ismi verilen, geniş bir coğrafyada karşılık bulmuş, dinsel ve siyasal hareket; Fransız işgaline karşı mücadele etmiştir. Liderleri Ahmed Şerif es-Senüsi, Mustafa Kemal ve silah arkadaşlarıyla yakın ilişkiler kurmuş, bizatihi görüşmeler ve hediyeleşmeler yapılmıştır. Anadolu’daki Milli Mücadeleye ve Mustafa Kemal’e destek olmuştur (TDV, 2009: 527-529; Akyol, 2008: 191-194).

Kurtuluş Savaşı esnasında verilen mücadelenin Halife ve padişahı kurtarmak amacı güttüğü dillendirilmiş ve İslami söylemlerle hareket edilmiştir. Bu süreçte Anadolu’daki

camilerin tamamında hutbeler padişah adına irad edilmiştir. Bu durum İslam'ın ve padişahın etkisinin toplumda ne kadar büyük olduğunu göstermektedir (Jaeschke, 1936: 57-58; Jaeschke, 1979: 1339). Aydemir (2007: 321), 23 Nisan 1920'de Ankara'da açılan Birinci Millet Meclisi'ndeki milletvekillerinden 61'inin hoca, 8'inin ise şeyh olduğunu, din adamlarının meclisin %18'ini oluşturduğunu belirtmiştir.

Cumhuriyetin ilanı sonrasında Türkiye, Batı medeniyetinin bir parçası haline getirilmek istenmiştir. Fakat İslam ile Batı kültürünün uzlaşısının mümkün olmadığı düşünülmekteydi (Möckelmann, 1994: 120). Kapsamlı bir Batılılaşma ancak İslam'ın kamusal alandan çıkarılması ile mümkün olabilecekti (Steinbach, 1997: 53). İslam'ın etkisi ortadan kaldırılmadan modern bir devletin kurulması mümkün olamazdı (Binswanger, 1981: 25; Sonnenhol, 1990: 98-99; Steinbach, 1996: 1234).

Mustafa Kemal'in, "Var olan tarikatların amacı kendilerine bağlı olan kimseleri dünyada ve manevi olan hayatta mutluluk sahibi yapmaktan başka ne olabilir? Bugün ilmin, fennin, bütün kapsamı ile medeniyetin ışığı karşısında filan veya falan şeyhin uyarmasıyla maddî ve manevi mutluluğu arayacak kadar ilkel insanların Türkiye medeni toplumunda varlığını asla kabul etmiyorum. Efendiler ve ey millet, iyi biliniz ki, Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, meczuplar memleketi olamaz. En doğru, en gerçek yol, medeniyet yoludur. Medeniyetin gerektirdiğini yapmak insan olmak için yeterlidir. Tarikat reisleri bu dediğim gerçeği bütün açıklığıyla anlayacak ve kendiliklerinden hemen tekkelerini kapatacak, müritlerinin artık erginliğe ulaştıklarını elbette kabul edeceklerdir." (atam.gov.tr, erişim tarihi: 07.12.2019) sözleri dönemin tarikat ve cemaat yapılarına yaklaşımının somut bir örneğidir. Bu yaklaşımlar neticesinde kurulan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın dini korumak gayesi gütmekten ziyade dinin devlet tarafından denetimini ve din hizmeti veren grupların kontrolünü sağlamak amacı taşıdığı konu üzerine çalışanlar tarafından vurgulanmıştır (Kutlu, 2009: 108). Tekke ve zaviyelerin kapatılması olayıyla ilgili olarak Abdülhakim Arvası'nın, "Hükümet tekkeleri kapatmadı; onlar zaten kendi kendilerini kapatmışlardı. Hükümet boş mekânları kapattı." (Kısakürek, 1978: 132) sözü o dönemki durumu özetler niteliktedir.

1925'de Tekke ve Zaviyeleri yasaklayan kanuni düzenleme ile birlikte, o zamana kadar Türk toplumsal hayatının önemli öğelerinden olan tarikatlar, bu düzenleme sonrasında hukuki olarak yasa dışı örgüt konumuna düşmüşlerdir. Toplumsal olarak önemli bir yere sahip olan tarikatların bir kanuni düzenleme ile ortadan kalkması mümkün değildi (Aybudak, 2017: 215). Tarikat ve zaviyeler kapatılırken, farkına varılmadan merdiven altı diye isimlendirilebilecek olan birçok tarikatın ve dini yapılanmanın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Sert uygulamalar, söz konusu yapıların eleman devşirmesini de teşvik etmiştir. Sekülerleşmeye karşı bir tepki olarak dini yapılara yönelim artmıştır (Sancar, 2016: 1919). Tarikatlar, toplumsal gereksinimler dolayısıyla varlıklarını hala devam ettirmektedirler (Tatlıoğlu, 2008: 123).

Cumhuriyetin ilk yıllarında Tanzimat ile başlayan modernleşme süreci hızla ivme kazanmıştır. Laik bir siyasi-sosyal yapının oluşması ve dinin siyasi irade ile fazlaca olan ilişkisinin kırılması için adımlar atılmıştır. Örneğin; fes, cübbe, sarık gibi geleneksel kıyafetler yerine, uygar ve batılı kıyafet giyilmesi üzerine reform yapılmış; efendi, hacı, hoca gibi unvan kullanımı yerine soyadı kanunu getirilmiştir. Özellikle Şeyh Sait

isyanından sonra, istismar yuvası olarak görülen tekke, zaviye, tarikatlar; milli iradeyi etki ve kontrol altına alma tehlikesi gerekçesi üzerine kapatılmaları karar kılınmıştır. Değişim ve dönüşüm için alınan bu kararlar, dini grupların fiili olarak faaliyetlerinin azaltılmasını sağlasa da; buralara yönelen ve kimliklerini buralarda bulan insanların manevi duygularını daha da yoğunlaşır, onları alternatifler bulmaya yöneltmiştir. (Kirman, 2004: 66).

Sonraları gelen İsmet İnönü döneminde, dini gruplara karşı baskı ve tehdit politikası izlenmiş, yapılan bazı uygulamalarda aşırıya kaçılmıştır. İnönü, kendisine karşı yükselen seslerden dolayı muhalefet partisinin kurulmasına müsaade etmiştir. Tek parti döneminde ötekileştirilen kişi ve gruplar çok partili hayata geçişle kendilerinin de vatandaş olma ihtimalinin doğduğuna inanmışlardır (Ünal, 2009: 46). Çok partili hayata geçilmesi ile birlikte CHP’nin din politikalarında da ciddi değişiklikler başlamıştır. 1947’de Okullarda din dersleri yeniden okutulmaya başlanmıştır. Bunun yanında ilk ilahiyat fakültesi Ankara’da açılmıştır (Erdoğan, 2003: 76-77; Akıncı, 2016: 285).

İnönü döneminin sonuçları, sonrasında gelecek olan Demokrat Parti döneminde doğmuştur. Kendilerini mağdur edilmiş olarak gören gruplar Demokrat Parti ile ilişkiler kurup haklarını siyasi yollarla almak istencine girmiştir. Böylece cemaatlerin siyasetle ilişkisi resmi olarak başlamış olmuştur. Demokrat Parti’nin izlediği politikalarla beraber cemaatler siyaseti kullanarak kendileri için imtiyazlar kazanabileceklerini fark etmiştir. İlerleyen süreçte Demokrat Parti’nin beklenilene karşılayamadığı, seçim öncesi ve seçim sonrası olarak ikiye ayrıldığı ortaya çıkmıştır. Demokrat Parti, Cumhuriyet Halk Partisi’ne muhalefet ettiği anti-demokratik uygulamaları kendisi de yapmış, halk nezdinde bir hüsrana yol açmıştır. Tarikatlar, beklentilerine karşılık alamamışlardır. (Ünal, 2009: 47-48). Demokrat Parti döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı’nın sahip olduğu bütçe artırılmış, bu durum diğer siyasi partilerce anti-demokratik bir hareket olarak nitelenmiştir. Cemaatler ise, “din hizmetlerinin devletten bağımsız cemaatler aracılığıyla yürütülmesi gerektiğini savunmuşlardır.” (Ateş, 2018: 186) Demokrat Parti döneminde gerek gevşetilmiş laik politikalar gerekse kırsaldan kente olan göçlerin etkisiyle, kentlerin günlük yaşamında İslam’ın etkisi belirginleşmiştir. Bu durum Türk aydınları tarafından İslam’ın dirilişi olarak algılanmıştır fakat işin aslı, halkın kendini ifade etme hakkını savunarak eski geleneklerini yaşamasıdır (Zürcher, 2000: 340).

3. Modern Türkiye’de Cemaat ve Kimlik Bunalımı

Cemaatler Türkiye’nin hiç yabancı olmadığı kurumlardır. Gerek tarihsel kökenleri gerek sosyolojik ve psikolojik yapısı itibari ile de aşına kalmaya devam etmektedir. Türkiye’nin sosyolojik yapısına dönük yapılacak çalışmaların, tarikat gerçeğini göz ardı etmemeleri gerekmektedir.

Cemaatler, duygu durumlarına hitap eden yapılar olmalarından ötürü karşılık bulmakta zorluk çekmemektedirler. Türkiye örneklerine bakıldığında sosyal hayatında cimri olarak nitelendirilen insanlar cemaatlerine düşünmeden para yardımı yapmakta veya kişisel hayatına hiç müdahale ettirmeyen biri cemaatinin taleplerine harfiyen uymaktadır. Bu yapılara tamamen zıt bir dünya görüşüne sahip insanlar içlerinde bulundukça bakış açılarını değiştirip ateşli taraftarlara dönüşebilmektedir. Örnekler çoğaltılabilir, önemli olan var olan durumun idrak edilmesidir. Kimi cemaatlerde,

mensuplar kendilerini ve sahip oldukları şeyleri tümüyle cemaatin emrine sunmakta, dolayısıyla mensupları üzerinden zenginleşen bir ticari cemaat yahut organizasyon oluşturmaktadır (Kutlu, 2006: 147). Türkiye’de cemaatler siyaset ile yakından ilişki içerisinde. Uzun zamandır süre gelen bu durum bir gelenek halini almış, her cemaat kendine siyasette bir karşılık bulmaya çalışmıştır. Özellikle Türk siyasal hayatının yakın dönemlerinde bu isteklerinin karşılık bulduğunu görmeleriyle beraber bürokrasi, emniyet, askeriye, bakanlıklar, milletvekilleri nezdinde iyiden iyiye etkilerini arttırmışlardır. Bu siyasette karşılık bulma yalnız sağ eğilimli partilerde olmamış, kendilerini sol eğilimli olarak tanımlayan partilerle de cemaat ilişkileri kurulmuştur.

Geçmişte olduğu gibi cemaatlerin genellikle yoksul ve dezavantajlı gruplar tarafından benimsenmesi hali aynen sürmektedir. Örneğin öğrencilere burs ve yurt imkânı sağlanması, köyden şehre göç eden ve şehirde yalnız kalanlara bir aile sunulması gibi faktörler cemaate üye olunmasında etkili olabilmektedir. Toplum tarafından öteki olarak görülmüş, sosyal statüleri toplumun kalan kesimlerine göre aşağıda bulunan insanlar kendilerine karşılık bulabilmek için cemaatlere yönelmiştir. Yalnızlık ve kimsesizlik duyguları içinde birey, yaşadığı güven sorununu çözebilmek için cemaatlere yönelmektedir (Doğan, 2016: 331).

Gerek Batı’da gerek İslam coğrafyasında dinin kurallarının tamamını bütün ayrıntılarıyla birlikte yerine getirmek isteyen kişiler hep var olmuştur. Bu kişilerin kısmen de olsa halkın çoğunluğuyla ve resmi dini organizasyonla ters düştükleri bir vakıadır. Bu kişilerin inzivaya çekildikleri ve tarikatlara yöneldikleri görülmektedir (Karataş, 2004: 9).

Cemaatler tarafından, bireylerin cemaat içerisinde bir kimlik edinmelerine dönük büyük bir çaba harcanır. Dini liderlere ve cemaate aidiyeti güçlendirmek ve koşulsuz teslimiyeti sağlamak maksadıyla referanslarının İslami olduğu yönünde söylem kullanırlar. Cemaat liderleri yaptıkları konuşmalar ve eylemlerle cemaat içerisinde bireylere bir kimlik kazandırmaya çalışırlar. Cemaat üyeleri arasında bir kardeşlik bağı oluşturmak gayesi güderler (Kaya, 2017: 350-351).

Cemaat liderine insanüstü özellikler yüklenmesi ve bu bağlamda kişi odaklı bir teslimiyet, Max Weber’in karizmatik otorite tipolojisi ile uyumludur. Weber, bu tür grupları “Karizmatik Gruplar” olarak adlandırmaktadır (Karataş, 2004: 8). Cemaat liderlerine olağanüstü anlamların yüklenmesi, bazı cemaatlerin toplumsal hayatı olumsuz etkileyen faaliyetlerine neden olabilmektedir. Cemaat liderlerine insanüstü özellikler yüklenerek, cemaat mensuplarının sorgusuz-sualsiz, tam biatları sağlanmaya çalışılmaktadır. Halkın Mabedi Tarikatı’nın (Peoples Temple) üyelerinin toplu bir şekilde intihar etmiş olmaları (Sarıkaya, 2017: 427) bu şekilde değerlendirilebilir. Dinler farklı olsa da uygulamalar benzer olabiliyor. Tıpkı Halkın Mabedi Tarikatı üyelerinin yaptığı gibi, FETÖ mensuplarının da aldıkları bir talimat sonrasında hiç sorgulamadan masum insanları katledebilmeleri ve böyle bir dava için ölümü göze almalarını aynı çerçevede değerlendirmek gerekir. Eğitim ile bu tür sorgusuz biatın önlenemesinin de sağlanamayabileceği söylenebilir. Nitekim FETÖ mensuplarının büyük bölümü iyi eğitim almış kişilerden oluşmaktaydı (Akıncı, 2018: 109-110).

Modern dönem cemaatleri, şehirleşmenin birey üzerinde olan psikolojik etkileri ve yalnızlaşma gibi duyu durumlarına hitap etmiştir. Kırsaldan kente göç eden insanın şehirde kendine kimlik bulma ihtiyacı oluşmuştur. Bunun içindir ki inşa ettikleri camilere İslam’ı şehre taşımak gibi bir anlam yüklemişlerdir (Kirman, 2004: 69-70). Nitekim Nakşiliğin önemli isimlerinden M. Zahid Kotku, Nurculuk içerisindeki Fettullahçı hareketin başı Fettullah Gülen, Süleymanlıların lideri Süleyman Hilmi Tunahan gibi isimler; hayatlarının belirli dönemlerinde vaizlik, imamlık yaptıkları ve talebe okuttukları bilinmektedir. (Kirman, 2004: 74). Köyden şehre göç eden insanlar bir taraftan yalnızlaştıkları kentlerde tarikat yoluyla bir kimlik ve güven duygusu edinmeyi, bitaraftan da huzuru aramaktadırlar (Karakaş, 2004: 12). Böylelikle cemaatler, bireyler için sığınılacak yerler haline gelmişlerdir.

Bahsedilen modern dönemdeki dini cemaatler eskisinden farklı olarak yeni bir yapı sahibi olmuştur. Bu yeni cemaat yapısında, yaşamın her alanında var olma ve görünür olma özelliği dikkat çekmektedir (Doğan, 2016: 327). Öyle ki yeni cemaat yapısı sivil toplum kuruluşları gibi faaliyet göstermektedir. Gençlik örgütleri oluşturmakta, seminerler vermekte, dini eğitim veren özel dersler hazırlamakta, halk nezdinde karşılığı olan isimlere organizasyonlar düzenlemekte, yarışmalar ve ödülleri teşviklerde bulunmakta, geziler düzenlemektedir. Böylesine yürütülen faaliyetler insanların takdirini toplamakta, yeni kişilerin desteğini alma konusunda yardımcı olmaktadır. Halkın geneli tarafından kabul görmüş, insanlara yardımcı olan ve hatta yurtdışında insanlara Türk kültürünü tanıtanlar olarak görülen dini cemaatler, Türkiye’nin eski merdiven altı ve ötekileştirilmiş cemaat algısına zıt olarak, modern dönemde genel bir kabul görmüş ve varlıkları onanmış yapılar olarak bulunmaktadır. Ayrıca modern Türkiye’nin gelişen teknolojik ve değişen sosyolojik olgulara uygun olarak ilerlemesi, iç dinamiklerini de etkilemiştir. Bu durumda cemaatler artık bu modern dünyanın gerisinde kalıp yok olmaktansa sunduğu imkânları değerlendirip güçlenmeyi tercih etmişlerdir. Bu durumun en güzel örneği cemaat ve tarikatların, neredeyse tüm ideolojik gruplar gibi, medya örgütlenmesine gitmesidir. Kendilerine en büyük kitleyi oluşturacak olan medya için gazete, televizyon, internet gibi kanallar kamusal alanda en etkili faktördü. Bunları kullanmak açısından kendi yayın organlarını, gazete aboneliklerini, kitap yazım ve dağıtımını, televizyon kanallarını kendi dünya görüşlerini geniş kitlelere ulaştırma fırsatına sahip oldular (Kirman, 2004: 71).

Eskiden beri siyasi iradenin içinde olan dini gruplar modern zamanlara gelindiğinde çağın gereksinimlerine ayak uydurmayı başarmışlardır. İlk başlarda siyasetin dışında kalarak siyasete hükmetme stratejileri zamanla değişime uğramıştır. Döneminin önemli isimlerinden olan Said Nursi’nin siyasete karşı görüşleri bu konuda örnektir. Cemaatin siyaset dışı bir kurum olarak kalması gerektiğini söylemiş, böylelikle bir siyasi gruba dâhil olmamıştır (Anık, 2014: erişim tarihi: 0.12.2019). Öyle ki siyasetin şerri ve şeytanın şerrini bir tutmuş, Allah’a sığınmıştır (Ayık, 2016: 73). Said Nursi kendi ifadeleriyle, “Hem iman ve hakikat noktasında, bu çeşit merakların büyük zararları var. Çünkü gaflet verecek ve dünyaya boğduracak ve hakikî vazife-i insaniyeti ve âhireti unutturacak olan en geniş daire ise siyaset dairesidir. Hususan böyle umumî ve mücadele suretindeki hâdiseler, kalbi de boğuyor.” demiştir (Nursi, 2014a: 52) Ayrıca, “Evet, bu zamanda siyaset, kalbleri ifsad eder ve asabî ruhları azap içinde bırakır. Selâmet-i kalb ve istirahat-i

ruh isteyen adam, siyaseti bırakmalı.” (Nursi, 2014b: 94) diyerek siyasetten uzak durma düşüncesini salık vermiştir. Tabi ki bu düşüncelerine karşı Said Nursi ve Nurculuk hareketinin siyasetten ne kadar uzak kaldığı ortadadır. Nitekim, özellikle 1950 ve 1960 yılları arasındaki siyaseten çalkantılı dönemde, dinî cemaatler içinde en önemli gelişmeyi Nur cemaati göstermiştir. (Ateş, 2018: 214)

Cumhuriyetin kuruluşu sonrasında, yeni rejim kendini din temelli reaksiyoner bir tehdit altında hissetmiş (Çarkoğlu ve Toprak, 2006: 15) ve Cumhuriyeti korumak gerekçesi ile din hedef alınmaya başlanmıştır (Kaya ve Akıncı, 2018: 85).

Demokrat Parti döneminden başlayarak ötekileştirilenlerin, haklarını elde etmek için iktidara muhtaç olduklarını anlamaları ile iktidar içinde çoğunluk gibi hareket etmelerine olanak sağlayacak yeterli gücü sağlama üzerine bir politika geliştirmeye başlamışlardır (Ünal, 2009: 55). Demokrat Parti'nin dönemindeki tutumu devleti muhafazakâr Müslümanların gözünde saygın bir konuma getirmiş, önceki döneme kıyasla devleti meşrulaştırmıştır. Böylelikle İslam şeyhler tarafıyla değil, devlet imkânlarıyla öğrenime sunulmuştur (Ateş, 2018: 187). Cemaatlerin yeterli gücü sağlama politikası dini cemaatleri kitlesel olarak değil, azami sayılarla siyasete girmeye yönlendirmiştir. Yakın dönemlere gelindiğinde ise bu eski düşüncenin değişimine örnek olarak Özal dönemi gösterebilir. Türkiye’de o dönemin iktidarda yaşanan kargaşa ve istikrarsızlık sonucunda 12 Eylül Darbesi gerçekleşmiştir. Hükümet kurulabilmesi için bağımsız milletvekillerinden, pek çok kişi ve gruba tavizler verilmiştir (Ünal, 2009: 65-67). Turgut Özal döneminde, İran’a karşı yürütülen ılımlı İslam politikası ve cemaatlere hoşgörülü tutum sebebiyle cemaatler Anavatan Partisi’ne toplu bir şekilde yönelim yapmıştır. Batı radikal İslam tehlikesi görüşüyle, laikliğe zarar vermeyecek bir İslam anlayışı oluşturma yoluna gitmiştir (Ayık, 2016: 74). Özal hükümetinin yürüttüğü liberal politikalar cemaatlerin ekonomik olarak güçlenmesini ve akabinde siyasi kararların üzerinde doğrudan etkili olmasına yol açmıştır. 1980 sonrası dönemde modern şartlara uyum sağlayan dini alanın hareketliliğini gösteren örnekler İslami radyo ve televizyonlar, holdingler, tesettür defileleri, tatil merkezleri sayılabilir ve bu durum İslami kesimin artık kapitalizmin taleplerine uyum sağladığını, onun bir parçası olduğunu gösterir (Kirman, 2004: 70-71).

12 Eylül 1980 Darbesi sonrasında, darbenin başında yer alan Kenan Evren, daha sonraki süreçte devlet başkanı olarak dini söylemleri ön plana çıkartmış ve bir dini otorite gibi fetvalar vermiştir. Yine bu süreçte hazırlanan 1982 Anayasası’na “Din Kültürü ve Ahlak Dersi” zorunlu ders olarak eklenmiştir. Halkın askere itaatini sağlamak için de dinden faydalanılmıştır (Kalaycıoğlu, 1994: 485). Yine aynı şekilde tehdit olarak görülen Marksizmin önünü kesmek için de dinin gücünden faydalanılmak istenilmiştir.

Dini grupların siyaset ile olan ilişkisi yakın dönemler için Milli Görüş hareketi üzerinden de örneklendirilebilir. Cemaatlerin devlette etkin olma arzuları bu dönemde ivme kazanmıştır. Kökü hem cemaat hem tarikat olan İskender Paşa cemaatine dayanan Necmettin Erbakan öncülüğündeki hareket, cemaatlerin ilişki kurmaya çalıştığı bir parti olmuştur (Ayık, 2016: 73). Milli Görüş laik cumhuriyetin halka yabancı ve köklerinden uzaklaştırıcı olduğunu savunmuştur. Necmettin Erbakan’ın öncülüğündeki Milli Görüş

hareketinin manevi babası olan M. Zahit Kotku bir Nakşi tarikatı şeyhi olduğu için, siyasi mekanizmaya olan entegrasyonları yükselmiştir (Güler, 2016: erişim tarihi: 06.12.2019).

Nakşi grupların öncelikli hedefleri, şeriati ihya etmektir. Bunun bir gereği olarak da esnek bir yapıya sahiptirler. Böylelikle çağın gereksinimlerine uyum sağlayabilen, hedefleri için dönüşüm geçirebilen bir dini grup olmuşlardır (Kirman, 2004: 73). Bu dönemde Milli Görüş hareketi, İslami hassasiyete sahip kişi ve grupları simgeler hale gelirken; ordu, laik devleti ve yaptıklarını simgelemiştir. Bu süreçle beraber gelen seçimler neticesinde Refah-Yol hükümeti kurulmuştur. Ve ardından Türk Silahlı Kuvvetlerince potansiyel irtica suçu bulundurmamak iddiasıyla istifa ettirilmiştir. 28 Şubat süreci siyasi krizin çok yüksek olduğu bir dönemdir. Laik kesim irtica tehlikesi taşıdığını düşündüğü dini gruplara karşı darbe yanlısı olmuş, dini gruplar ise laik devletin anti-demokratik tutumlarına karşı mücadele içinde olmuştur. İslami kesimin 28 Şubat süreciyle beraber kamusal hayata dâhil olma politikası geniş tabana yayılmıştır (Ünal, 2009: 79-86).

2000 sonrası dönemde modern Türkiye incelendiği zaman çağın gereklerinin çok daha fazla değiştiği görülmektedir. Batı temelli başlayıp dünyaya yayılan küresel bir gelişim dalgası Türkiye’yi de sarmıştır. Bundan dolayı küreselleşen dünyada yalnız kalmamak ve uyum sağlamak adına Türkiye pek çok alanda yenilikler ve gelişmeler yapmıştır. Tabi ki yalnız kalmama ve uyum sağlama güdüsü özel anlamda da vuku bulmuş, bireylerin kendilerine statü yaratmak için cemaat arayışına girmesinde etkili olmuştur. Özellikle 28 Şubat sürecinin yarattığı gerginlik ve oluşturduğu laik/anti-laik gruplaşmalar, 2000 sonrası dönemde Erdoğan’ın siyasi hareketi ekseninde devam etmiştir. Ayrıca bu dönemde Cumhuriyet Halk Partisi de değişime uğramış, irticai faaliyetler olarak adlandırdığı tavırlara karşı tek yanlı politika üreten bir parti konumuna gelmiştir. Bu durum sosyal demokrat olması beklenen partinin statükocu pozisyonda olması ve milliyetçi söylemler geliştirmesine yol açmış ve parti bu tutumlarından dolayı eleştirilmiştir. 28 Şubat süreci ile keskinleşmeye başlayan bu kutuplaşma bir kimlik bunalımına yol açmış, kitleler açısından bir kimlik mücadelesi başlamış ve bu durum cemaatleşme monoloğuna dönüşmüştür (Ünal, 2009: 94-110).

2000 sonrası dönemde devlet içindeki cemaatlerin gerek siyasi irade olarak gerekse toplumsal karşılık olarak çok fazla güç kazandılar. Örneğin Gülen Cemaatinin, düzenlediği Türkçe Olimpiyatları gerek siyasi isimler nezdinde gerekse toplum nezdinde ilgi görmüş, saygı kazanmış ve hizmet olarak görülmüştür (Karlı, 2019: 1190). Bu durumun kaçınılmaz sonucu olarak ise siyaseten gayrimeşru ve fazla güç sahibi olmaları ve hükümetin meşru sahipleri ile ihtilafa düşmelerine yol açmıştır. Ardından Ak Parti yönetimi, cemaat yapısını tavsiye etmeye başlamıştır. Bu dönem nihayetine ise 15 Temmuz darbe girişimi ile ulaşmıştır. Özellikle bürokraside çok güçlü olan cemaat yapıları Ak Parti’nin bürokrasinin gücünü kırmak için hareket etmesine yol açmıştır. Bununla beraber başlayan süreç cemaatin siyasi irade üzerindeki etkisini bir nebze de olsa kırmış, işlerin daha kötü olmasının önüne geçmiştir.

FEFÖ uzun bir süreç içerisinde toplumsal alanın hemen her tarafında yapılanmış ve bir cemaati aşan boyutta güçlenmiştir. Bu devasa gücün en bariz göstergesi, darbe girişimi sonrasında KHK ile kapatılmış olan yapıların büyüklüğünde kendini

göstermektedir. Karacaoğlu ve Saydam'a göre (2016 614), bu süreçte KHK ile 104 vakıf, 15 üniversite, 1043 okul, 19 sendika ve 1125 dernek kapatılmıştır.

Yaşanan bu olaylar sonrasında bir taraftan cemaatlere ciddi eleştiriler yöneltilirken, diğer taraftan da kamuda yapılanmalarına kuşku ile bakılmaya başlanmıştır. Bu süreçte, devleti ele geçirmek gibi bir gayesi olmayan, sırf İslami hassasiyetle hareket eden cemaatler de zarar görmüştür. Vatandaşların önemli bir bölümü maalesef bu ayrımı yapabilecek durumda değildir.

Sonuç

Tarihin en eski sayfalarından beri görülen ve tüm topluluklarla ilişkili olan cemaat kavramı günümüze kadar varlığını korumuştur.

Anadolu coğrafyasındaki varlıkları uzun bir tarihsel süreçten gelen bu dini gruplar, modern Türkiye'nin de en önemli toplumsal yapılarından birisi olmuştur. Özellikle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması üzerinde büyük etkisi bulunan dini gruplar, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde siyasi irade ile olan ilişkilerini resmiyete dökmüştür. Ardından cumhuriyetin ilk yıllarında izlenen reformist politikalarla beraber farklı bir yapıya bürünmüş, daha gizli ve merdiven altı bir kimliğe bürünmüşlerdir. DP iktidarı ve çok partili hayata geçişle beraber bu kimlikleri tekrar değişmiş yavaşça daha açık ve rahat bir hale bürünmüşlerdir. Siyasi iktidarlar üzerinde etkili olmaya başlamışlardır.

Kökenleri dışa kapalı, içe dönük, mistik ve tabularla dolu bir yapı olan cemaatler artık tam tersine bir kimliğe bürünmüştür. Günümüzde dışa dönük, davetkâr, yenilikçi yapılarıyla gelişen dünyaya ayak uyduran bir pozisyona gelmişlerdir. Artık günümüzde cemaat olgusu yeni dünya düzenine uyum sağlayacak bir konuma gelmiştir. Önceleri siyasi iradeye dışarıdan ve dolaylı yollarla ilişki içerisine giren gruplar, artık toplu ve aleni bir şekilde siyasete tesir etmeye başlamıştır. Başlarda bireysel veya küçük gruplar halinde "paralel bir yapılanma" ile girdikleri siyasal partilere artık kitlesel destek verir hale gelmişlerdir. Sivil toplum kuruluşları gibi örgütlenen ve aktivitelerini gerçekleştiren yapılar meşruluklarını kazanmışlardır. Aynı zamanda günümüzün en tehlikeli silahlarından olan internet ve medyayı en etkili şekilde kullanmış, daha maddi yollarla da, yurtlar, okullar gibi, halk nezdinde kendilerine karşılık yaratmışlardır.

Türkiye'de FETÖ tecrübesi sonrasında, cemaatlere bakışta olumsuz bir yaklaşım kendini göstermeye başlamıştır. Bütün dini yapıları aynı çerçevede değerlendiren veya tamamına şüphe ile yaklaşanların sayısı artmıştır. Kişi odaklı cemaatler ile belli bir ideal doğrultusunda oluşturulmuş olan yapılar arasında da ciddi bir fark vardır. Kişi odaklı olmayan ve tam teslimiyetin beklenmediği, nispeten esnek yapıları cemaatler, günümüz dünyasında varlıklarını sürdürmekte daha başarılı olmaktadır.

Kaynakça

- Akıncı, A. (2012). “*Modern Ulus Devletlerin Doğuşu*”. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 34, 61-70.
- Akıncı, A. (2016). “*Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçişte Etkili Olan Dış Faktörlerin Değerlendirilmesi*”, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 16. Sayı 1, 275-288.
- Akıncı, A. (2018). “*Askeri Vesayetten FETÖ Vesayetine: 15 Temmuz Üzerine Genel Bir İnceleme*”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 15, s. 105-122.
- Akyol, T. (2008). Ama Hangi Atatürk, Doğan Kitap: İstanbul.
- Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Kastamonu’da İkinci Konuşma, erişim tarihi: 07.12.2019, <https://www.atam.gov.tr/ataturkun-soylev-ve-demecleri/kastamonuda-ikinci-konusma>
- Ateş, S. (2018). Türkiye’de Din Politikaları Ve Din-Siyaset İlişkisi, Ötüken Neşriyat: İstanbul.
- Aybudak, U. (2017), “Halidiliğin Anadolu’da Yayılmasının Siyasal-Sosyal Arka Planı ve Türkiye İslamcılığına Etkileri”, Dini Gruplar, Siyaset ve Bürokrasi, Editör: Kemal Ataman, İsmail Güler ve Vejdi Bilgin, Emin Yayınları, Bursa, s.215-231.
- Aydemir, Ş. S. (2007). Tek Adam, Cilt: II, 24. Baskı, Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Ayık, H . (2016). Din - Devlet İlişkileri Bağlamında İslâmî Cemaatlerin Devletle İlişkileri Üzerine. Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi , 2 (1) , 62-77 . Doi: 10.22466/Acusbd.263585
- Binswanger, K. (1981). “Islamischer Fundamentalismus und türkischer Nationalismus”, Die türkische Krise, Hrsg. Friedrich Ebert Stiftung Forschungsinstitut, Bonn, s.23-37.
- Bozkurt, V. (2009). Değişen Dünyada Sosyoloji, 4. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa
- Bozkurt, V. (2018). Cemaatler: Kavramsal, Kuramsal Temeller Ve Türkiye, Use 2.Uluslararası Sosyoloji Ve Ekonomi Kongresi Tebliğler Kitabı, Edit: E. Yalçınkaya, Ss. 436-449, Isbn 978-605-7510-95-2.
- Cambridge Dictionary, <https://dictionary.cambridge.org>, community/society, erişim tarihi: 06.12.2019.
- Cemil Kılıç, (2018). Türkiye’de Cemaat – Tarikat - Devlet İlişkisi Üzerine, erişim tarihi: 06.12.2019, <http://www.cemilkilic.com/makale-63-1-turkiyede-cemaat-tarikat-devlet-iliskisi-uzerine.html>

- Cengiz Anık, (2014). İnternethaber, erişim tarihi: 10.12.2019, <https://www.internethaber.com/iste-turkiyenin-cemaat-tarihi-mutlaka-okuyun-641237h.htm>.
- Çankal, S. (2016). Türkiye’de Dini Gruplarda Toplumsal Değişme Söylemi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Çarkoğlu, A. & Toprak, B. (2006). “Değişen Türkiye’de Din, Toplum ve Siyaset”, İstanbul: TESEV Yayınları.
- Doğan, A. (2016). Cemaat Ve Siyaset: Siyasal Davranışta Cemaat Üyelerinin Sosyal İlişkileri. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi , (38) , 325-351 . Doi: 10.21563/Sutad.187031
- Efe, A. (2017). “Kolektif Dindarlık Türü Olarak Tarikat/Cemaat Dindarlığı”. İslami Araştırmalar, 28/1, 290-301.
- Erdoğan, M. (2003), Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset, Liberte Yayınları, Ankara.
- Ergun, D. (1984). 100 Soruda Sosyoloji El Kitabı. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Günerigök, M. (2019). Cemaat Sosyolojisi: Bir Kavramın Tarihsel Serüveni. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi , 7 (5) , 287-297 . Doi: 10.18506/Anemon.533994
- Hasan Onat, (2015). Türkiye’de Cemaatler ve Kimlik, erişim tarihi: 06.12.2019, <http://www.hasanonat.net/index.php/88-tuerkiye-de-cemaatler-ve-kimlik>
- Işık, Z. (2015). Osmanlı Toplumunda Devlet Tarikat İlişkileri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Konya.
- İlhami Güler, (2016). Örgütlü Dindarlığın (Tarikat ve Cemaat) Doğuş Tarihi ve Meşruiyeti Sorunu (Teolojik Bir Yaklaşım), erişim tarihi: 06.12.2019, <http://www.islamianaliz.com/m/3408/orgutlu-dindarligintarikat-ve-cemaat-dogus-tarihi-ve-mesruiyeti-sorunuteolojik-bir-yaklasim>
- Jaeschke, G. (1936). “Nationalismus und Religion im türkischen Befreiungskriege”, Die Welt des Islams, Band 18, s.54-69.
- Jaeschke, G. (1979). “Die Türkei als Nationalstaat seit der Revolution Mustafa Kemal (Atatürk)s 1920-1974” Handbuch der Europäischen Geschichte, Hrsg. Theoder Schieder, Band 7, Europa im Zeitalter der Weltmächte, 2. Teilband, Klett-Cotta: Stuttgart, s.1339-1351.
- Kalaycıoğlu, E. (1994). “1960 Sonrası Türk Siyasal Hayatına Bir Bakış: Demokrasi Neo-Partimonyalizm ve İstikrar”, Ersin Kalaycıoğlu; Ali Yaşar Sarıbay (der.), Türkiye’de Siyaset: Süreklilik ve Değişim içinde, Der Yayınları, İstanbul, s.469-493.

- Karacaoğlu, K. ve Saydam, F. (2016). “Örgütsel Politika Düzleminde Bir Darbe Girişiminin Arka Planındaki Örgütlü Yapının Çözümlemesi”, Uluslararası Demokrasi Sempozyumu: Darbeler ve Tepkiler, Sempozyum Kitabı, s. 609-617, http://iibf.giresun.edu.tr/fileadmin/user_upload/Demokrasi/Demokrasi4/Demokrasi5/kapak0901.pdf (E.T. 14.10.2017).
- Karataş, G. (2004). *Tarikatlara Yönelmenin Sosyo-Kültürel ve Psikolojik Nedenleri*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Karslı, N. (2019). FETÖ Darbe Girişiminin Gençlerin Din Ve Cemaat Algısı Üzerindeki Etkisi. *Bilimname* , 2019 (37) , 1187-1210 . Doi: 10.28949/Bilimname.534018
- Kaya, Cansu ve Akıncı, A. (2018). “Türkiye’de İslamofobinin Yansımaları”, *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 7, sayı: 13, s. 82-89.
- Kaya, E. (2017). “Dini grupların Dini Bilgi Kaynaklarını Kullanımı (Gülen Cemaati Örneği)”, *Turkish Studies*, Cilt: 12, sayı: 16, s.343-360
- Kaya, M. (2012). “Klasik Sosyolojik Perspektifte Modernleşme Tartışmaları”, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:2, sayı:2.
- Kısakürek, N.F. (1978). *O Ve Ben*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.
- Kirman, M. A. (2004), “Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Yeni Dinî Cemaatler”, *Muhafazakar Düşünce*, Yıl 1, Sayı 2, s.61-78
- Kutlu, S. (2006). “Cemaatlerin ve Tebliğ Organizasyonlarının Değerlendirilmesi”, *Kutlu Doğum 2003: İslam’ın Güncel Sunumu*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 143-155.
- Kutlu, S. (2009). “Diyanet İşleri Başkanlığı ve İslamiçi Dini Gruplarla (Mezhep ve Tarikatlar) İlişkileri”, *Dinî Araştırmalar*, Cilt: 12, sayı: 33, 107-127.
- Kutlu, S. (2017). *Türk Müslümanlığı Üzerine Yazılar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Möckelmann, R. (1994). “Das Verhaeltnis zwischen Islam und Demokratie in der Türkei”, *Fundamentalismus der Moderne? Christen und Muslime im Dialog*, Hrsg. Sybille Fritsch-Oppermann; Dokumentation einer Tagung der Evangelischen Akademie Loccum vom 28. bis 30. Oktober, s. 113-126.
- Nursi, S. (2014a). *Emirdağ Lahikası*, İstanbul: Şahdamar Yayınları.
- Nursi, S. (2014b). *Kastamonu Lahikası*, İstanbul: Şahdamar Yayınları.
- Özdemir, R. (1994). “Osmanlı Devleti'nin Tarikat, Tekye Ve Zaviyelere Karşı Takip Ettiği Siyaset”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, cilt:5, sayı:5.

- Reyhan Ünal, Modern Cemaatleşmeler Ve Türkiye Örneği, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Sancar, F. (2016). "Dini Cemaatlerin Üye Kazanma Stratejileri Beyin Yıkama Olarak Değerlendirilebilir mi?: Kullandıkları Teolojik Argümanlar Üzerinden Eleştirel Bir Okuma", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 42, 1915-1927.
- Sarıkaya, M. E. (2017). "Dini Gruplarda Güç devşirme Yöntemleri: FETÖ Örneği", Turkish Studies, Cilt: 12, sayı: 16, s.423-438
- Sonnenhol, G. A. (1990). "Atatürks Reformen sind nicht mehr umkehrbar", Die Türkei: Land zwischen zwei Welten, Hrsg. Dietrich Schlegel, Schriftenreihe des Zentrum für Türkeistudien, Band 8, Leske+Budrich: Opladen, s.97-104.
- Steinbach, U. (1996). "Europas Brücke zur islamischen Welt; die Türkei auf Identitätsuche", Blaetter für deutsche und internationale Politik, 41. Jahrgang, Heft 10, Blaetter Verlagsgesellschaft: Bonn, s. 1232-1241.
- Steinbach, U. (1997). "Islamischer Staat Türkei? Folgerungen für die europäische Politik", Internationale Politik, 8, s.51-58.
- Tatlıhoğlu, D. (2008). "Dini Cemaatlerin ve Tarikatların Fonksiyonel Analizi", Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, VIII, sayı: 3, 97-125.
- TDK, Güncel Türkçe Sözlük, <https://sozluk.gov.tr>, cemaat/cemiyet, erişim tarihi: 06.12.2019.
- TDV, TDV İslâm Ansiklopedisi, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, cilt:36, 2009.
- Tönnies, F. (1887). Gemeinschaft und Gesellschaft: Abhandlung des Communismus und des Socialismus als Empirischer Culturformen, Fues's Verlag (R. Reisland): Leipzig.
- Tönnies, F. (1920). Gemeinschaft und Gesellschaft : Grundbegriffe der reinen Soziologie, 3. Auflage, Verlag: Curtius: Berlin. <http://mdz-nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bvb:12-bsb11128648-3> (E.T. 10.04.2020).
- Waters, T. (2014). "Gemeinschaft and Gesellschaft Societies", 2014. (Prepared article for the Encyclopedia of Sociology, 2nd ed., 2015)
- Zürcher, E. J. (1995). Modernleşen Türkiye'nin Tarihi. İstanbul: İletişim Yayınları.